

УДК 316.334:37

С.Л. КАТАЄВ

ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ РЕФОРМ У ВИЩІЙ ОСВІТІ

У статті на матеріалах емпіричних досліджень проаналізовано громадську думку викладачів ВНЗ щодо позитивних та негативних наслідків реформування вищої освіти на засадах Болонського процесу. Відзначено, що поряд з позитивними зрушеннями у вищій освіті, викладачі ВНЗ виділяють такі негативні явища, як неготовність закладів освіти до реформування, брак матеріальних та фінансових ресурсів.

Ключові слова: вища освіта, Болонський процес, соціологічні дослідження.

Головним напрямом реформ на сьогодні є Болонський процес. Як відомо, цей процес, що розпочався в 1999 р. у 29 країнах, зараз охоплює більшість європейських держав. Це процес створення Європейського простору вищої освіти на засадах цілей (зобов'язань), сформульованих міністрами, відповідальними за вищу освіту. Зміст Болонського процесу регулює Болонська декларація (1999) та інші офіційні документи – Празьке (2001) та Берлінське (2003) комюніке. Україна офіційно приєдналася до цього процесу в 2005 р. Наслідки реформування для вищої освіти неоднозначні: є позитивні та негативні. Слід своєчасно досліджувати, як реформування освіти впливає на реальні процеси у вищій освіті.

Мета статті – на матеріалах емпіричних досліджень виявити думку викладачів ВНЗ щодо наслідків та умов реформування освіти.

У викладацькому середовищі склалося неоднозначне ставлення до болонських реформ. Приблизно половина опитаних викладачів регіону вважає, що реформи непродумані і поспішні, інші дотримуються думки, що справжні реформи взагалі відсутні. Значна частина викладацького співтовариства зазначає, що запропоновані зміни в системі освіти неадекватні, не відповідають дійсним її потребам, а реальні зміни в інституті освіти не підкріплюються належними організаційними заходами. Частина викладачів (15%) схиляється до думки, що це викликано “розривом між діями Міністерства освіти і науки та реальною ситуацією у вищій освіті”. Ці дані підтверджують зроблений раніше висновок про відчуження рядового викладацького корпусу від адміністративної верхівки сфери освіти.

Значна частина викладачів сумнівається (лише 5% однозначно позитивних відповідей), що приєднання до Болонського процесу насправді буде сприяти засвоєнню кращих рис європейської системи освіти, як-от: автономія ВНЗ; сучасне матеріальне оснащення і достатнє фінансування; ви-

сока відповідальність студентів тощо. Для таких змін недостатньо адміністративних зусиль, оскільки не можна радикально змінити одну сферу, не торкаючись інших. Реформи в освіті мають такий характер, що вони потребують погоджених змін у ментальності, звичках, стереотипах навчання. Одне лише явище списування на іспитах, тобто використання несанкціонованих джерел під час контролю знань, може значно спотворити результати болонських реформ. Згідно з результатами одного опитування в Росії, із понад 1000 студентів і школярів тільки 18% зазначили, що не користуються шпаргалками на іспитах [1, с. 147].

Можна скопіювати зовнішні форми Болонського процесу, але не досягти суті його завдань – стандартизації якості освіти. Принципи європейської освіти мало співвідносяться з підготовкою фахівців в українських ВНЗ.

Далеко не всі вітчизняні і європейські фахівці в галузі освіти позитивно оцінюють можливості Болонської системи. Наприклад, противник Болонської системи професор Е. Афонін наводить таке судження: “Один із впливових представників бельгійського парламенту цілком серйозно вважає, що Болонська система негативно позначається на якості освіти. Не виключено, що в цьому полягають причини конфліктності італійської і британської систем освіти з Болонським процесом” [3].

Низка факторів обмежує використання європейських норм вищої освіти. Серед них – відсутність чіткого суспільного запиту на бакалаврів і магістрів. Адже диплома бакалавра недостатньо для повноцінної професійної діяльності, а диплом магістра, через специфічність профілю цього рівня освіти, залишається малозатребуваним.

У європейських університетах введено більш короткі терміни навчання бакалаврів, але вони пов’язані з поглибленою профільованою і загальнокультурною підготовкою школярів у 12 і навіть 13-літній загальноосвітній школі. Перехід на двоступінчасту систему, якщо й виправданий, то має здійснюватися принаймні протягом 10–15 років. При цьому кожен ВНЗ має вирішувати, під дипломи якого рівня він готовий проводити навчання.

За результатами опитування великої групи викладачів у Росії, тільки 10% однозначно позитивно оцінили наслідки Болонського процесу. А 30% вважає, що буде більше позитивних, ніж негативних наслідків; 47% респондентів-викладачів висловили негативне ставлення до Болонського процесу: 17% абсолютно упевнені в цьому, 30% вважають, що негативних наслідків слід очікувати більше, ніж можливих переваг від інтеграції країни в європейський освітній простір [1, с. 148]. М. Артамонова зазначає, що адміністратори від освіти більш оптимістично оцінюють процес інтеграції з європейським освітнім простором. Так, 52% опитаних адміністраторів освіти в цілому позитивно ставляться до Болонського процесу, у тому числі 41% вважає, що буде більше переваг, ніж негативних наслідків. Негативних наслідків очікує стільки ж адміністраторів, скільки рядових викладачів. При оцінюванні значущості Болонського процесу для конкурентосп-

роможності викладацька громадськість у цілому висловила позитивні очікування. Особливу надію покладають на підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг для великих і столичних ВНЗ.

Найбільш серйозною перешкодою для успішного проведення реформ є розбіжність державних освітніх стандартів України та країн Євросоюзу. Несумісність освітніх стандартів усунути дуже складно, і для здійснення цього потрібно досить великий період часу та серйозні зміни не тільки в організаційних питаннях, а й у ментальності учасників освітнього процесу – студентів і викладачів. Викладацький корпус вважає, що конкретне здійснення болонських реформ є наразі передчасним, варто краще підготувати учасників освітнього процесу до цих змін. Зайва поспішність у приєднанні України до Болонського процесу може виявитися регресом. Насамперед необхідно сформулювати стійке переконання і бажання щодо проведення болонських реформ, віру в їх реалізацію.

Важливе положення Болонського процесу – це контроль за якістю освіти. Мова йде про узгодження критеріїв і процедур оцінювання якості. На перший погляд, висувається справедлива вимога про незалежний контроль з боку агентств. Однак контроль – це не самоцінність. Суть у тому, щоб стимулювати досягнення належної якості в самому освітньому процесі. Але досягти цього в умовах масової вищої освіти досить складно. Поки що альтернатива: якість або масовість виявляється на користь масовості.

Великою перешкодою реформ в освіті є небажання викладацького корпусу брати участь у здійсненні таких реформ, які пропонує керівництво. Чверть опитаних викладачів відверто зізналися, що вони не хочуть, щоб освітня система України входила в Болонський процес. У принципі, викладачі вважають, що реформи в освіті назріли (на відсутність справжніх реформ указує 26% викладачів), але зміни в системі освіти не повинні бути такими, як передбачені Болонським процесом.

Однією з причин негативного ставлення до реформ є їх занадто швидке здійснення. Ні викладачі, ні особливо студенти не готові до змін, викликаних Болонським процесом. Неготовність викладачів підтверджує більше ніж чверть (27%) респондентів. На неготовність студентів звертає увагу третина (33%) опитаних викладачів. У цьому випадку вони переносять на студентів своє розуміння темпів реформ. Викладачі вважають, що в українських студентів ще не сформовано якостей, які передбачає Болонська система. Їм не вистачає достатньої відповідальності в навчанні, старанності й розуміння необхідності постійної самостійної роботи над собою в оволодінні навчальними дисциплінами.

Перешкоди Болонському процесові можна класифікувати на кілька груп. *Перша група* соціетального і загальнополітичного характеру. Сюди входять такі чинники: невідповідність рівня і якості життя в європейських країнах та Україні, відсутність політичного рішення про входження України до Євросоюзу.

Друга група – це ментальні і психологічні передумови реформ: неготовність студентства до вимог і умов Болонського процесу, неготовність

педагогічного активу навчальних закладів України до масштабної інтеграції в систему освіти країн Європи, небажання викладацького корпусу України входити в Болонський процес.

Третя група пов'язана з освітнім процесом. Це такі, як розбіжності державних освітніх стандартів України і країн Євросоюзу, передчасна постановка завдань входження в Болонський процес для України.

Четверта група пов'язана з острахом негативних наслідків, наприклад: нерозуміння реальних наслідків зламу вітчизняної системи освіти при переході на Болонський процес, небезпека посилення еміграції талановитої молоді України в країни Європи, слабка мовна підготовка більшості студентів, що вчаться за кордоном.

Слід звернути увагу на те, що розташування груп відповідає ступеню можливого впливу викладацького корпусу на хід реформ. Найменш значущими є чинники, що фактично перебувають поза контролем викладачів, і відповідно, найбільш важливими є ті, що фактично залежать прямо від діяльності викладачів, від їхньої здатності змінити освітні стандарти. Ментальні і психологічні чинники, що перешкоджають болонським реформам, будуть призводити до імітації змін. Оскільки зміна освітніх стандартів відбуватиметься адміністративними методами, то слабкість психологічної підготовки викликає бажання використовувати методи мімікрії для адаптації свого стану до адміністративних обов'язкових умов, пов'язаних з реформами. Викладачі будуть виконувати накази і розпорядження керівництва, але у своїй безпосередній діяльності намагатимуться максимально скорегувати такі зміни, щоб вони не потребували багато зусиль і не дуже відрізнялися від колишніх методів навчання, процедур контролю та оцінювання.

Інший серйозний наслідок болонських реформ – це скорочення аудиторних годин для роботи студентів з викладачем. Кількість годин скоротилася приблизно на 6 год щотижня. Це забезпечило деяку економію коштів і зменшило потребу в навчальних приміщеннях. Але не для цього ж проводиться реформа. Вважається, що в такий спосіб вивільнюється час для самостійної роботи студента. Однак ця абстрактна, відірвана від реальної практики навчального процесу думка себе не виправдовує. Студенти не прагнуть компенсувати скорочення аудиторних занять самостійною роботою. Це й викликає стурбованість і різку критику практичних працівників.

Збільшення вільного часу на самостійну роботу вважає негативним явищем половина викладачів. Третина не думає, що це істотно вплине на ефективність навчання. У будь-якому випадку, лише незначна частина (11%) викладачів сприймає такі зміни позитивно. Дійсно, механічне корегування структури навчального часу призвело до деформації навчального плану. Так, відповідно до стандарту ВНЗ на певну дисципліну виділяється, наприклад, три кредити, але насправді в реальному навчальному плані цій дисципліні приділено лише третину часу, інше “списується” на так звану “самостійну роботу”. Усе це виглядає як масштабна фальсифікація навчальних стандартів.

Одним з багатообіцяючих болонських нововведень є можливість вибору студентами курсів-кредитів. Цей захід розглядався як елемент демократизації освіти, індивідуалізації навчання, спосіб формування особистісно орієнтованої навчальної програми. Передбачалося, що курси-кредити студент може набирати як у даному ВНЗ, так і в інших ВНЗ, виходячи зі своїх пізнавальних інтересів і мети навчання. Насправді ж, такий підхід дає ефект лише в небагатьох елітних ВНЗ і не є нормою для маси рядових і провінційних ВНЗ. Викладачі сприймають подібні реформи як такі, що надають перевагу деяким елітним ВНЗ, а для інших ВНЗ – це лише прикра перешкода для нормального навчального процесу. Рядові викладачі часто не бачать дієвості таких кроків. Наслідки вибору студентами курсів-кредитів не розуміє більше ніж чверть опитаних викладачів. Ще чверть висловлює негативне ставлення. Лише кожен десятий має позитивну думку. А майже третина вважає подібні заходи безрезультативними. Не тому, що вони шкідливі чи корисні, а тому що нереальні в більшості звичайних ВНЗ.

Таким чином, в агітації за болонські реформи насамперед треба наголошувати на тому, що в разі послідовного виконання певним ВНЗ вимог Болонської системи випускники цього ВНЗ мають вигідні позиції при влаштуванні на роботу в інших країнах. Але в такому випадку необхідно знати іноземні мови. Однак, за визнанням самих опитаних, мовна підготовка більшості студентів досить слабка, вона не дає можливості скласти відповідні іспити та професійно себе реалізувати. Виходить, що “найпереконливіший” аргумент має досить слабкі позиції для реального втілення.

Необхідно вивчати докази не тільки на користь болонських реформ, а й проти них. Треба знати, які саме аргументи варто послабити в ході полеміки із супротивниками реформ. Варто також розібратися в тому, чому певні докази виглядають переконливими, які факти стоять за ними, які забобони чи традиції перешкоджають реалізації реформ в освіті.

Системний підхід до аналізу освіти як соціального інституту передбачає взаємопов'язане врахування різних компонентів системи. Якщо один компонент зазнає змін, то інші компоненти також потребують коректування. Болонські реформи можуть успішно здійснюватися за наявності готовності різних компонентів системи освіти: матеріальної бази, методичного й інформаційного забезпечення, суб'єктивних чинників тощо. Інфраструктура реформ, тобто матеріальні й організаційні умови її забезпечення, також необхідна, як і сама реформа.

Висновки. Отже, Болонський процес сприймається викладачами як неминуча необхідність. Ці нововведення треба приймати і реалізовувати. Але вкрай важливо зберегти деякі компоненти вітчизняної системи освіти, такі як спеціалітет, велика частка аудиторних занять, поєднання тестового контролю з традиційними усними іспитами тощо.

Болонська система повинна сприяти збільшенню розмаїтості форм підготовки та контролю, а не призводити до домінування якогось одного підходу до навчання та контролю знань. Монополізація європейських ста-

ндартів так само завдає шкоди вітчизняній системі освіти, як і збереження в незмінному вигляді традиційних освітніх стереотипів.

Українські ВНЗ не закриті для новацій, співробітництва, координації, повноцінного засвоєння досягнень культури. Разом з тим вони готові запропонувати свої випробувані форми та методи організації вищої освіти. Треба враховувати, що в поспішних реформах можна втратити вагомий потенціал вітчизняної освіти.

Список використаної літератури

1. Артамонова М.В. Преподаватели и руководители вузов об интеграции в европейское образовательное пространство / М.В. Артамонова // Социс. – 2008. – № 1.
2. Афонин Е. О болонской системе [Электронный ресурс] / Е. Афонин. – Режим доступа: <http://community.livejournal.com/mss2006/9443.html>.
3. Северинюк А.В. Негативные аспекты вхождения Украины в Болонский процесс / А.В. Северинюк // Нова парадигма. – 2005. – № 3.

Стаття надійшла до редакції 7 серпня 2012 р.

Катаев С.Л. Позитивные и негативные последствия реформ в высшем образовании

В статье на материалах эмпирических исследований анализируется общественное мнение преподавателей вузов относительно позитивных и негативных последствий реформирования высшего образования на основе Болонского процесса. Отмечается, что наряду с положительными сдвигами в высшем образовании, преподаватели вузов отмечают такие явления как неготовность заведений к реформированию, нехватка материальных и финансовых ресурсов.

Ключевые слова: *высшее образование, Болонский процесс, социологические исследования.*

Kataev S. Positive and negative effects of reforms in higher education

The article analyzes, based on the empirical study, lecturers' public opinion about the positive and negative effects of the higher education reform based on the Bologna Process. It is noted that in addition to positive changes in higher education, educators say such things as institutions' unwillingness to reform, the lack of material and financial resources.

Key words: *higher education, the Bologna process, sociological research.*